

Brionské plénum

Dramatické změny ve vztahu jugoslávského státu, respektive SKJ k albánské menšině na Kosovu zahájilo IV. plénum ÚV SKJ, konané na počátku července 1966 v Titově letní rezidenci na ostrovech Brioni. Toto plénum, které mělo pro další směřování a vývoj Jugoslávie přímo klíčový význam, sice v naší práci nemůžeme rozkrýt v celé jeho „košatosti“ a do všech důsledků, přesto je třeba jej představit v poněkud širších souvislostech. Pro většinu jugoslávského obyvatelstva, a také pro pohled z venčí mělo plénum jeden zásadní a bezesporu i velmi neočekávaný výsledek – demisi Aleksandra Rankoviće, muže č. 2 jugoslávské mocenské struktury a předpokládaného Titova nástupce, na všechny státnické i stranické funkce. Jednání nejužší komunistické špičky Jugoslávie se na Brioni věnovalo činnosti jugoslávské tajné policie UDB a dalších bezpečnostních složek. Rankovićův pád byl oficiálně objasňován tím, že se komunistická tajná služba, jež se nacházela od samého svého počátku pod jeho vlivem, zcela vymkla kontrole a stala se „státem ve státě“. Skutečnou příčinu Rankovićova politického konce, a také skutečný výsledek brionského pléna, je však nutno hledat jinde – v utajovaném střetu dvou koncepcí vnitrostátní politiky jugoslávských komunistů: unitaristicko-centralistické a komunisticky spíše ortodoxní, zastupované právě Aleksandrem Rankovićem, „*věrným strážcem bolševických tradic SKJ*“,⁵⁶⁶ a decentralistické a komunisticky poněkud liberálnější, představované vrchním komunistickým ideologem Edvardem Kardeljem, a částečně i předsedou Svazu komunistů Charvátska Vladimírem Bakarićem.⁵⁶⁷ Kardeljovy koncepce směřovaly k ekonomickým mírně protržním reformám, k prohlubování modelu jugoslávského tzv. samosprávného socialismu a zejména k posilování federativních principů státu. Pro Kardelje a jeho liberální skupinu představoval Ranković, jak proto, že za ním stála obávaná UDB, tak vzhledem k autoritě, jíž se těšil nejen v rámci SKJ, hlavní překážku na cestě k provedení státoprávních reforem. Kardeljova skupina nejspíše právem předpokládala, že se Ranković bude novému politickému kurzu, zahájenému hospodářskou reformou v roce 1965, bránit.⁵⁶⁸ A Ranković se s další decentralizací státu, zejména s Kardeljovou tezí tzv. kooperativního federalismu, skutečně

566 PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000, s. 295.

567 Vladimir Bakarić (1912–1983), jeden z nejvýraznějších charvátských komunistů, patřící do úzké skupiny jugoslávského komunistického vedení kolem J. Broze Tita, byl v této věci považován za velmi opatrného, známé však je jeho syntagma o potřebě „*federování federace*“.

568 POPOVIĆ, Jovan P.: (Dále jen takto:) *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*. Beograd 1999, s. 16.

nechtěl smířit. Vůdčí srbský historik Jugoslávie Branko Petranović (1927–1994) se dokonce domníval, že po normalizaci vztahů se SSSR – tedy de facto sovětským uznáním původní koncepce politiky SKJ – již jugoslávský viceprezident nepovažoval za nutné pokračovat v nezávislé jugoslávské politice, s tím, že by bylo nejlepší opět uznat SSSR za skutečnou vůdčí zemi socialistického společenství.⁵⁶⁹

Střet obou koncepcí bývá někdy vykládán také jako ideový rozpor mezi Kardeljem a J. Brozem Titem, který měl svým konzervativismem bezesporu blíže k Rankovićovi než ke Kardeljovi. Ranković musel být podle této teorie odstaven jako spolehlivá Titova opora a rádce, aby tak byla Kardeljova pozice ve vedení strany posílena. Titovi posilování konfederativních principů jugoslávského státu pochopitelně také nekonvenovalo, po brionském plénu se však již nedokázal jejich prosazení účinně postavit.⁵⁷⁰

Kardeljově skupině se ale nakonec zřejmě podařilo Tita přesvědčit o nutnosti A. Rankoviće odstavit. Záminkou pro jeho odvolání se stalo údajné nalezení odposlouchávacího zařízení v Titově pracovně, a dokonce v ložnici jeho manželky. Kdo přesně ale zařízení našel (a našel-li je vůbec) a jakým způsobem, nebylo nikdy veřejně odhaleno.⁵⁷¹ Tito vzápětí, na zasedání výkonného výboru ÚV SKJ 16. června 1966, informoval stranické vedení, že je odposloucháván. Výkonný výbor proto sestavil zvláštní komisi, jejímž vedením pověřil šéfa makedonských komunistů Krsta Crvenkovského.⁵⁷² Komise vypracovala zprávu nejenom o „odposlouchávací aféře“, do níž bylo zahrnuto i odposlouchávání vládních vil, důležitých kanceláří, a také bytů některých vysokých komunistických funkcionářů, ale i o činnosti tajné policie jako celku.

Zpráva zvláštní komise, přednesená na brionském plénu, sice dala UDB velké uznání za její minulou „revoluční bdělost“, zároveň však také konstatovala, že se služba státní bezpečnosti postavila „nad stranu a státní instituce“ a zneužívala svého postavení. Její status, organizace, kádrová politika, metody práce, cíle a úkoly nebyly v poválečné době nikdy

⁵⁶⁹ *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1109.

⁵⁷⁰ *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 16.
⁵⁷¹ Spekulacemi na toto téma se zabývá řada publikací, analyzujících práci UDB a dalších tajných služeb i vztahy mezi nimi a vysokou politikou. Např. LOPUŠINA, Marko: *Ubij bližnjeg svog: Jugoslovenska tajna policija 1945–1995*. Beograd 1996. LUČIĆ, Ivica: *Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini*. In: National Security and the Future, www.nsf-journal.hr/issues/zbornik_s1/lucic a další. Pero Simić uvádí v ediční poznámce k jednomu z dokumentů z archivu J. Broze Tita, jež shromáždil ve své knize *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji* (s. 70), že již 24. listopadu 1966 měl bývalý vedoucí prezidentské kanceláře generál Ljubodrag Djurić Titovi objasnit, že systém odposlouchávání jeho rezidence byl postaven tak, že jej nikdo bez jeho vědomí odposlouchávat nemohl...

⁵⁷² Dalšími členy komise byli Djuro Pucar (za Bosnu a Hercegovinu), předseda srbských komunistů Dobrivoje Radosavljević, Mika Tripalo (za Charvátsko), Blažo Jovanović (za Černou Horu) a Franc Popit (za Slovinsko).

projednávány na žádném státním, parlamentním ani stranickém fóru. Zpráva zdůrazňovala, že se služba víceméně stala monopolem jednotlivců a Aleksandar Ranković v ní byl ztotožňován s ÚV SKJ. Tím se organizace vymkla kontrole a často prý měla dokonce paralyzovat činnost orgánů SKJ, což se jí mělo dařit tím spíše, že se v jejím čele přímo či nepřímo nacházeli Aleksadar Ranković jako jeden z tajemníků ÚV SKJ a Svetislav Stevanović, další člen nejvyššího stranického vedení.

Po diskusi plénum přijalo usnesení, v jehož prvním bodě proklamovalo nutnost okamžité reorganizace orgánů státní bezpečnosti a zajištění parlamentní kontroly její činnosti. Ve třetím bodě pak byla odpovědnost za celou situaci svalena víceméně na Svetislava Stevanoviće zvaného Čéca, jenž byl zástupcem A. Rankoviće na ministerstvu vnitra do roku 1953, v letech 1953-1963 zastával funkci jugoslávského ministra vnitra a členem vlády byl i v době pléna. Čécovi přitížilo, že měl být „neupřímný“ během práce vyšetřující komise (jinými slovy nepřiznal bezvýhradně svoji vinu a pokoušel se hájit), usnesení tedy navrhlo jeho vyloučení z ÚV a následně i z SKJ a dalo doporučení parlamentu odstranit jej ze všech vládních funkcí.

A. Ranković sám podal demisi na své funkce člena ÚV SKJ, člena výkonného výboru ÚV SKJ a nakonec i na funkci jugoslávského viceprezidenta. Čtvrtý bod usnesení tuto demisi přijal. Z SKJ byl Ranković vyloučen až počátkem října 1966, na samotném plénu tento „nejvyšší stranický trest“ nikdo nepožadoval.⁵⁷³

Některé zahraniční práce zabývající se tímto obdobím hovoří o tom, že závěry pléna měly zvláště zdůraznit, že zneužívání a přehmaty UDB dosáhly nejdřastičtějších rozměrů právě na Kosovu a Metochii, což mělo být kvalifikováno jako příklad unitaristické, ale také velkosrbské politiky, provozované Rankovićovou „byrokraticko-frakcionářskou skupinou“. Takovéto závěry ovšem neodpovídají skutečnosti. O Kosovu a Metochii se totiž na samotném brionském plénu vůbec nehovořilo, zpráva vyšetřovací komise dokonce nezminila ani jediný případ odposlouchávání albánského funkcionáře, k němuž došla.⁵⁷⁴ Také o „velkosrbském“ nacionali-

573 Není jisté bez zajímavosti, že se tak stalo na konci VI. zasedání ÚV SKS, které „aplikovalo“ závěry brionského pléna na srbské poměry, a to na návrh té, která mu v roce 1941 za dramatických okolností pomohla utéci z vězení - významné srbské komunistky Spasenije „Čany“ Babovićové.

574 V této souvislosti se hovořilo zejména o odposlouchávání bytu Mehmeta Hoxhi (1908-1987), prvního nejvyššího kosovského komunistického funkcionáře (v letech 1944-1945 byl předsedou Výboru národního osvobození Kosova, poté pracoval ve vysokých srbských i jugoslávských vládních funkcích, byl členem Rady federace a také aktivním překladatelem umělecké prózy ze srch. do albánštiny). Selim Numić, náměstek ministra vnitra a náčelník oddělení UDB pro odposlech ve své výpovědi před komisí výkonného výboru prohlásil, že sledování M. Hoxhi nařídil přímo ministr vnitra Svetislav Stevanović s tím, že se u něho v bytě scházejí lidé, kteří by mohli mít iredentistické či šovinistické názory. Odposlech však, podle Numiće, nic takového nepotvrdil. Sám Stevanović před komisí uznal, že odposlechem se došlo k poznání,

smu se na plénu nemluvalo, byť sám Ranković byl Kardeljevou skupinou po straně z velkosrbského nacionalistického hegemonismu obviňován.⁵⁷⁵ Ranković sám sice nepopíral svůj srbský původ, ale rozhodně nebyl srbským nacionalistou. Většina pamětníků i převážná část historiografie z bývalé Jugoslávie se shoduje na tom, že byl absolutně oddán straně a zejména Josipu Brozu Titovi. Podle svědectví blízkých Rankovićových přátel „Marko“ i po brionském plénu věřil, že jde o nedorozumění a že jej jugoslávský vůdce brzy rehabilituje,⁵⁷⁶ k čemuž mu dávala naději i Titova

že je M. Hoxha „pocitivý člověk“. Později, na žádost „*soudruhů z ÚV SKS*“, měly být odposlouchávány také telefony Ismeta Shaqirih (1918–1986, poslanec federálního a srbského parlamentu, později také člen ÚV SKS) a Ymera Puly (1921), v té době ministra dopravy srbské vlády. K této žádosti nejspíš došlo na pokyn tehdejšího šéfa oblastní policejní správy Kosova a Metochie Dragoslava Novakoviće, jenž před stranickou prověřkovou komisí po plénu vypověděl, že každé dva až tři roky UDB na Kosovu odhalila větší počet iredentistických organizací. Během vyšetřování těchto skupin bývali často jmenováni zmiňovaní vedoucí albáňští politikové. Jejich napojení na albáňské služby nebo na kosovské opoziční skupiny sice nešlo, podobně jako během Prizrenského procesu, přímo dokázat, nicméně zůstávala pachut podezření. Proto Novaković považoval za „rozumné“ „*prověřit tyto politiky jak v Bělehradě, tak v Prishtině, za použití operativně-technických prostředků*“ (jinými slovy odposloucháváním – pozn. V. Š.)“, aby se podezření potvrdila nebo vyvrátila a „*UDB se tak na Kosmetu mohla orientovat na pravého nepřítele*“ (AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali Komisije Izvršnog komiteta CK SKS u vezi ispitivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, vyjádření Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 4). Selim Numić, pro zajímavost, potvrdil kromě odposlechu albáňských politiků také odposlouchávání bytů Milovana Djilase, Vladimira Dedijera, Radovana Zogoviće (černohorského básníka a bývalého ideologa svazu spisovatelů) a např. úřadu patriarchy Srbské pravoslavné církve. Viz *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, s. 118, 228.

575 Již jen z Rankovićových projevů, které jsme uvedli v této práci, je zřejmé, že „Marko“ měl k hegemonistickému pojetí velkosrbství daleko. Z pozdějšího pohledu samozřejmě mohl být, podobně jako např. v té době již dlouhodobý „disident“ Milovan Djilas, obviňován z podílu (ne-li osobním, tedy zcela jistě z hlediska odpovědnosti) na masových vraždách odpůrců komunistického režimu v průběhu i po druhé světové válce, z odpovědnosti za nelidské zacházení s komunistickými oponenty Titovy cesty ve sporu s Informbyrem a potažmo Stalinem, z drastického pronásledování ideových protivníků strany, ať již pravicových či levicových, tzv. velkosrbství však k jeho hříchům nepatřilo. Později ovšem s jeho jménem srbsští národovci často operovali. Obvyklé je také národovecké tvrzení, že odstraněním A. Rankoviće byl z jugoslávského vedení odstaven poslední vlivný funkcionář ze Srbska, takže během dalšího vývoje měli na Tita rozhodující vliv pouze funkcionáři z Charvátska a ze Slovinska (viz např. POPOVIĆ, Jovan P.: *Predgovor uredjivača*. In: *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*. Beograd 1999, s. 16). Slabinou těchto tvrzení je většinou jejich nekonkrétnost. Neuvádějí, kteří to před Rankovićem byli další srbsští komunisté, jež měli na Tita vliv, byl-li Ranković „poslední“, a naopak kteří to vlivní charvátská a slovinští politici přebrali Rankovićovu roli. V Titově bezprostředním okolí navíc zůstalo bezesporu dost vlivných srbských komunistů, z nichž někteří (Petar Stambolić a zejména Miloš Minić), patřili k jeho důvěrníkům.

576 Srov. např. BATAKOVIĆ, D.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, s. 162.

slova v závěrečném projevu brionského pléna, že jako doposud jeden z hlavních jugoslávských představitelů „*může říci své slovo vždy, když to bude zapotřebí*“, a že to po něm Tito také vyžaduje.⁵⁷⁷ Ranković také nebyl nijak potrestán (pomineme-li odstavení od moci a trest v podobě vyloučení ze SKJ), jakkoli by se to u vůdce „frakcionářsko-spiklenecké skupiny“, z jejíhož vytvoření byl také obviněn, předpokládalo. O aboliaci trestního stíhání proti němu i dalším vysokým funkcionářům ministerstva vnitra a UDB (z nichž někteří byli vyšetřováni vazebně) rozhodl Tito 6. prosince 1966 a vyhlášena byla poté, co jugoslávský parlament přijal závěrečnou zprávu o celé věci, 9. prosince 1966.⁵⁷⁸

Závěry pléna v následujících měsících rozpracovávaly a uváděly v praxi jednotlivé republikové stranické organizace. Z komunistického hlediska „nejodpovědněji“ k nim přistoupil ÚV SKS, který na svém VI. zasedání 14. září 1966 rozebral zprávu své vlastní vyšetřovací komise, jejíž hlavní náplň se již Kosova týkala přednostně. Byli to tedy sami srbští komunisté, kteří iniciovali, samozřejmě pod vlivem brionského pléna, rozsáhlé vyšetřování činnosti UDB v jižní srbské provincii.

Brionské plénum zlomilo v podobě odstranění A. Rankoviće⁵⁷⁹ a jeho sympatizantů odpor procesu decentralizace tehdejšího státu. V oblasti státní bezpečnosti se tato změna projevila v přenesení většiny pravomocí z federální roviny na úroveň republikových a také autonomních bezpečnostních orgánů.⁵⁸⁰ V politické rovině změny rezultovaly zejména částečnou federalizací (tj. decentralizací) samotné komunistické strany. Brionské plénum v podstatě otevřelo cestu k revizi tehdy ještě víceméně centralizované jugoslávské federace směrem k jejímu rozvolňování a k posilování pravomocí republik a také srbských autonomií. Tyto změny pak vyústily 21. února 1974 v přijetí nové „konfederativní“ (nebo také „Kardeljovy“) jugoslávské ústavy, která bývá často označována jako jeden z důležitých faktorů, jenž přispěl k rozpadu Jugoslávie.

Pro jugoslávskou veřejnost byla obvinění, že viceprezident Ranković, jehož konspirační praktiky z doby předválečné a válečné byly dobře známé, organizoval naprosto diletantsky spikleneckou skupinu a odposlouchával rozhovory v ložnici prezidenta Tita, samozřejmě natolik absurdní,

⁵⁷⁷ *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ - Brionski plenum*, s. 281.

⁵⁷⁸ Název dokumentu zněl *Zpráva o protiústavní činnosti skupiny kolem Aleksandra Rankoviće a o zneužívání Služby státní bezpečnosti k politickým účelům*. Ranković jako poslušný voják strany přijal stranické tresty a ani se nebránil. Při případném soudním procesu však samozřejmě existovalo nebezpečí, že by při své obhajobě hovořil o věcech, na nichž nemohl mít zájem jak Tito, tak, tím spíše, E. Kardelj a jeho skupina.

⁵⁷⁹ Události kolem pléna popsal Ranković ve svém deníku, který byl vydán až patnáct let po jeho smrti, v roce 2001. Srov. RANKOVIĆ, Aleksandar: *Dnevničke zabeleške*. Beograd 2002.

⁵⁸⁰ LUČIĆ, I.: *Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini*. Po brionském plénu byla také kompromitovaná UDB přejmenována na SDB (srb. Služba državne bezbednosti - Služba státní bezpečnosti).

že jim nejspíš věřil jen málokdo. Pozitivní ohlas však bezesporu našla kritika nezákonných metod používaných tajnou službou.⁵⁸¹

Důsledky brionského pléna

Na to, co se dělo po brionském plénu, panují různé názory. V srbském prostředí již vzápětí po plénu začala kroužit hesla, jež zdůrazňovala, že závěry zasedání jsou útokem na Srbsko, že jsou odsuzováni jeho nejlepší lidé a že se jedná o akci Charvátů a Slovinců proti Srbům.⁵⁸² Z řad nacionalisticky vyhraněné srbské historiografie dodnes běžně zaznívají tvrzení, že např. na Kosovu propukl pravý „*hon na příslušníky služby státní bezpečnosti (myslí se srbské národnosti - pozn. V. Š.),⁵⁸³ od neodůvodněného zatýkání a konstruování soudních procesů až po překvalifikaci dřívějších akcí a zveličování některých skutečných chyb, které se udály... zejména akce shromažďování zbraní*“.⁵⁸⁴

Rankovičovo odvolání bývá v srbských národoveckých kruzích interpretováno jako vyústění dlouhodobých tendencí zcela marginalizovat vliv Srbska jakožto největší federální republiky na chod federace. Na podporu této teze se obvykle uvádí fakt, že bezprostředně po plénu došlo ke změně kurzu politiky na Kosovu a rychle se zde uvolnila stavidla, která doposud mocenskými prostředky bránila vzrůstu albánského nacionalismu.⁵⁸⁵

Komplex důsledků brionského pléna byl ovšem daleko mnohovrstevnatější. Samotné závěry vyšetřování činnosti UDB se navíc těm,

⁵⁸¹ PELIKÁN, Jan: *Zákulisí odposlouchávací aféry*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 339.

⁵⁸² Na tyto záležitosti upozorňoval na VI. zasedání ÚV SKS Dušan Petrović „Šané“. V souladu s atmosférou zasedání z nich, zcela v rozporu se skutečností, vyvodil závěr, že tato hesla ukazují na to, „*jaké síly byly hlavní oporou Rankovičovy frakce a jaká byla platforma jeho politického působení...*“. Samotný SKS tedy Rankoviče obvinil z nacionalismu. Viz *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 18.

⁵⁸³ Podle těchto tvrzení (za jiné zde uvádíme slova bývalého ředitele Archivu Jugoslávie J. Popoviće) byli po plénu propuštěni agenti UDB, z největší části srbského a černo-horského původu, jugoslávsky orientovaní. UDB, jež měla představovat baštu jugoslávství, po „antijugoslávském“ proředení svého kádru již nikdy nebyla s to obnovit svoji moc. V důsledku toho se otevřely cesty „*demokratizaci společnosti (sic!)*“, jež „*vedla k nezodpovědnosti, anarchistickým tendencím, nacionalismům, oslabování ochrany jugoslávských státních zájmů a k dalším negativním jevům*“. POPOVIĆ, Jovan P.: *Predgovor uredjivača*. In: *Dokumenti za istoriju Jugoslavije: Četvrta sednica CK SKJ - Brionski plenum*, s. 16. Jisté uvolnění obručí, jimiž byla jugoslávská společnost pevně spoutána, se tak v očích levicově orientovaného národoveckého myšlení stává cestou do pekel a zlopověstná organizace pak dokonce jakousi zárukou, na níž měla stát existence jednotného jugoslávského státu!

⁵⁸⁴ MIHAILOVIĆ, K.: *Zanemarení aspekti kosovske krize*, s. 217.

⁵⁸⁵ PELIKÁN, J.: *Zákulisí odposlouchávací aféry*, s. 339.

kteří o činnosti služby mnoho nevěděli, musely zdát jako přinejmenším velmi znepokojivé. K nim samozřejmě nepatřili vrcholní komunističtí představitelé – vedle Tita a nejužšího jugoslávského vedení i někteří nejvyšší srbští činitelé a několik vysoce postavených albánských funkcionářů. Ti pochopitelně celou dobu o činnosti UDB (zejména na Kosovu a v Metochii) věděli víceméně vše a teprve pod dojmem politického rozhodnutí brionského pléna ji najednou uviděli v „jiném světle“. O důsledcích pléna pak lze jen těžko hovořit jako o „protisrbském spiknutí“, neboť roli vyšetřovatelů a napravovatelů chyb a přehmatů hráli ve většině případů samotní srbští komunisté.

Zpráva vyšetřovací komise ÚV SKS

Již tři dny po rozpravě na Brioni zformoval výkonný výbor ÚV SKS vlastní komisi pro zjišťování odpovědnosti vedoucích kádrů státní bezpečnosti za politické deformace a zneužívání služebního postavení! Předsedou komise byl jmenován Danilo Kekić, členy pak Simeon Zatezalo, Mirko Popović, Miloško Drulović, Vojislav Leković, Mirko Tepavac, Rajko Djaković a Milisav Djurić, všichni dlouholetí členové ÚV SKS.⁵⁸⁶ Výsledky své práce komise představila na VI. plénu ÚV SKS 14. září 1966. Z informace, kterou podával na VI. plénu ÚV SKS předseda komise Danilo Kekić, vyplývalo, že UDB zakládala složky (a tedy sledovala) i mnohé členy ÚV (SKS, SKJ) pouze proto, že „byl někdo viděn ve společnosti nějakého velvyslance nebo úředníka nějaké cizí ambasády, že se na recepcích delší dobu a přátelsky zdržel s někým ze zahraničí, že hodně cestoval do zahraničí, že k němu ze zahraničí někdo přijížděl. Některým se vyčítalo, že se pro něco nadchnou a jiným, že to kritizují, některým že otevřeně a neobácně přednášeli stanoviska a názory, jiní že jsou uzavření a že své názory vyjadřují stydlivě. Vše to pro daný systém a metodu práce služby státní bezpečnosti bylo dost pro to, aby člověk získal etiketu podezřelého.“⁵⁸⁷ Komise zdokumentovala, že UDB sledovala množství vysokých vládních a stranických funkcionářů,⁵⁸⁸ ale také mimořádně vel-

⁵⁸⁶ Šesta plenarna sednica CK SKS, s. 18. K vytvoření podobné komise či k zasedání ÚV nebo parlamentu, věnovaným vyšetřování činnosti UDB, v jiných jugoslávských republikách nedošlo.

⁵⁸⁷ Šesta plenarna sednica CK SKS, s. 381.

⁵⁸⁸ Při diskusi ke zprávě Danila Kekiće člen ÚV SKS Slavko Zečević, který mj. nastoupil na místo srbského ministra vnitra po odvolaném Životiji Srbovi Savićovi, kategoricky tvrdil, že odposlouchávány byly bez výjimky speciální telefony všech vysokých funkcionářů a sám ministr vnitra Vojkan Lukić prý měl vydat nařízení, aby se masově odposlouchávaly rozhovory funkcionářů, kteří přijížděli z republik do Bělehradu na různá setkání a shromáždění, aby tak byly známy jejich postoje atd... Služba byla podle něj natolik zaujata odposloucháváním a sledováním nejdůležitějších státních a stranických činitelů, že boj proti „skutečnému nepříteli“ posunula až do druhého plánu... (Šesta plenarna sednica CK SKS, s. 383–386). Zečević, který měl k vnitru a UDB i předtím blízko, tyto informace samozřejmě znal a do značné

ký počet občanů zastávajících nižší funkce v komunistické straně nebo v některých společenských organizacích, nechyběli také známí kulturní pracovníci či spisovatelé.⁵⁸⁹

Z počátku se vyšetřovací grémium SKS soustředilo na případy z „velké politiky“. K nejvýznamnějším činitelům, jejichž činnost vyšetřovalo, patřil bezesporu Vojin (Vojkan) Lukić, v té době organizační tajemník ÚV SKS, předtím však jugoslávský a srbský ministr vnitra.⁵⁹⁰ Další z velkých vyšetřovaných policejních ryb byl stávající srbský ministr vnitra Životije Srba Savić. Teprve v průběhu vyšetřování došla komise k závažným informacím o „deformacích“ v práci UDB na Kosovu a Metochii. Jakmile se otevřela tato Pandořina skříňka, se svými poznatky vystoupili také kosovští funkcionáři, kteří by se to v dřívějších poměrech udělat pravděpodobně neodvážili. Člen ÚV SKS Milija Kovačević v rozpravě na VI. plénu přímo tvrdí, že nebýt brionského zasedání, „nemohli by na ÚV albánští politici říci vše to, co řekli v diskusi na tomto plénu...“⁵⁹¹

míry se na formování práce služby podílel, informace ostatně zveřejňoval utilitárně, i vzhledem k výhledům na své budoucí postavení, právě proto však není důvodu jim nevěřit.

589 Kromě známých spisovatelů, jež měla služba sledovat (např. surrealistu a člena SKJ Oskara Daviča, který byl evidován kvůli podezření, že pracuje pro tajnou zahraniční službu, ale také Miroslava Krležu, Dobricu Čosiće aj.), sbírala podle Kekićovy zprávy UDB informace také na vysoké komunistické funkcionáře s cílem jejich kompromitace. Patřili mezi ně např. Svetozar Vukmanović Tempo, Rista Antunović, Dragoslav Marković, Latinka Perović aj. Tamtéž, s. 386n.

590 Vojkan Lukić patřil v rámci Jugoslávie k nejzkušenějším policejním kádrům. Platil za odborníka na speciální tajné policejní operace a klerikalismus. V roce 1947 byl jmenován zástupcem náčelníka UDB pro Bělehrad, od roku 1949 pak zastával již přímo funkci šéfa bělehradské UDB. V roce 1953 se stal srbským ministrem vnitra a tuto funkci vykonával následujících deset let, od roku 1963, kdy nastoupil po Svetislavu Stevanovićovi na post jugoslávského ministra vnitra. Od roku 1965 byl organizačním tajemníkem ÚV SKS. Svě vidění událostí podal v knize *Brionski plenum. Obačun sa Aleksandrom Rankovićem: sećanja i saznanja*. (Beograd 1990). Kvůli Lukićovi byl také nejspíše vyloučen z SKJ A. Ranković. Na VI. plénu ÚV SKS, kde komise Danila Kekiće navrhla vyloučení Lukiće ze strany, viděl bývalý ministr vnitra jako nespravedlnost, že on, „prostý člen“ „frakcionářské skupiny“ Ranković - Stevanović by měl být potrestán vyloučením, zatímco její vůdce takovýmto pro přesvědčeného komunistu bezesporu nejhorším trestem postižen nebyl. Žádná frakcionářská skupina samozřejmě neexistovala a Lukić to také ve své obhajobě před srbským ÚV poměrně přesvědčivě dokázal, když poukázal na nejružnější kontradikce celého vyšetřování. V situaci, ve které byl, však „existence“ skupiny využil: „*Kekić říká, že je to neformální skupina*“, vypočítává ve své obhajobě Lukić, „*soudruh Žarko (Jovan Veselinov - pozn. V. Š.) v Prištině hovoří o tom, že je dobře organizovaná, Mika Tripalo vše označuje jako politické spiknutí a vyšetřovací komise uzavírá případ s tím, že jde o frakcionářské působení, které sice nemělo organizaci, členové skupiny se neseťkávali, neměli politickou platformu ani program, a dokonce ani nepůsobili politicky a nevystupovali proti programu a politice SKJ*“ (*Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 390). Lukićovu poměrně koncizní obhajobu ale plénum srbských komunistů nepřijalo, neboť ji ani nechtělo slyšet. Lukić byl vyšetřovací komisí obviněn ze zneužívání postavení a „zásadních“ chyb a cokoli jiného než sebekritika bylo v komunistickém pojetí nepřipustné a odsouzeno jako „*jednání nehodné komunisty*“.

591 Tamtéž, s. 365.

Na základě závěrů komise a vyšetřování dalších dílčích grémií došlo ke vznesení řady obžalob na vysoce postavené pracovníky ministerstva vnitra, policie a UDB.⁵⁹² Také všechny tyto procesy po nějaké době skončily abolicí, o niž se postaral J. Broz Tito. Za zneužívání služebního postavení, zavinění smrti vyšetřovaného apod. tak bylo odsouzeno k trestům vězení pouze několik nižších a středních policejních kádrů, z nichž nejvýznamnější byl náčelník pečské policejní správy Vujo Vojvodić, odsouzený k pěti letům odnětí svobody.

Zpráva o působení UDB na Kosovu

Také v kosovsko-metochijské autonomii byla zformována zvláštní komise k vyšetřování deformací a zneužívání postavení v práci UDB, jež pracovala pod vedením členů ÚV SKS Jovana Veselinova a Fadila Hoxhy. Vytvořeny byly i komise výkonného výboru ÚV SKS, zabývající se přímo operativci UDB v jednotlivých policejních okrscích - v Prištině, Peći, Kosovské Mitrovici, Djakovici, Prizrenu, Uroševci a v Gnjilanech. Jako hlavní odpovědní za deformace v činnosti UDB na Kosovu byli označeni bývalý vedoucí kosovského oblastního úřadu ministerstva vnitra Čedomir Mijović a velitelé policejních správ v Peći Vujo Vojvodić, v Djakovici Jovo Bajat a v Prizrenu Budo Gajić,⁵⁹³ všichni dlouholetí pracovníci UDB a „oddaní komunisté“. Sám Mijović se mj. hájil před stranickou komisí tím, že je člen strany od roku 1935 a v jejím zájmu zastřelil dokonce svoji sestru, byť věděl, že je nevinná, neboť kvůli straně byl ochoten k jakýmkoli obětem!⁵⁹⁴ Mijović, provádějící stranickou sebekritiku, také objasnil

592 Příslušné soudní orgány v Bělehradě zahájily soudní řízení s Vojinem Lukićem, s Životijem Srbou Savićem, bývalým srbským ministrem vnitra, se Selimem Numićem, náměstkem federálního ministra vnitra (FMV) a náčelníkem Oddělení pro sledování a odposlech, s Pavlem Tepinou, ředitelem Technického ústavu FMV a s jeho náměstkou Vojislavem Baldžijou a Stanislavem Pavlinou, s Božou Arnautovićem, náčelníkem Oddělení operativně-technických prací UDB, s Mirkem Trivicou, náměstkem náčelníka IV. správy FMV, s Živoradem Paunovićem, technikem FMV, s Velimirem Djordjevićem, technikem IV. správy FMV, s Milanem Djokovićem Popou, náčelníkem odboru v bělehradské UDB, se Slobodanem Jovicou, náměstkem náčelníka bělehradské UDB a se Zvonimirem Radoševićem, šéfem oddělení bělehradské UDB. Zároveň bylo z federální tajné policie propuštěno 714 operativců a vedoucích. Srov. např. Marko LOPUŠINA, *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945-1995*. Beograd 1996. <http://www.serbianunity.net/culture/library/Lopusina2/udba/udba10.html>.

593 AS, fond SKS-CK, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, Izveštaj Komisije Izvršnog komiteta CK SKS (26. června 1966), s. 3. Popud k pohnání k odpovědnosti vedoucích pracovníků UDB vzešel z Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii.

594 Komunistická biografie Mijoviće je i jinak velmi zajímavá a pozoruhodně kontrádní a vypovídá jak o praktikách komunistické moci, tak o charakteru osobností stojících v čele komunistických represivních složek. Ve své výpovědi hovoří Mijović o tom, že „bez jediné facky, za pomoci obyvatelstva, dokázal v období od 21. ledna do 2. dubna 1947 zatknout a předat soudu 46 ballistických a četnických protivní-

jeden ze zdrojů „deformací“, k nimž v autonomii docházelo. UDB byla podle něj všeobecně vedena k tomu, aby sledovala pouze negativní jevy ve společnosti. Ustavičný „třídní boj“ s nepřitelem a nepřátelskou činností pak samozřejmě ztěžoval u operativců UDB formování „pozitivního“ pohledu na albánskou menšinu.⁵⁹⁵

Na VI. plénu se tedy v materiálech, které účastníci dostali, kromě zprávy vyšetřovací komise ÚV SKS zároveň objevila i zpráva Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii.⁵⁹⁶ Ta, spolu s dalšími analýzami o aktivitách na Kosovu a Metochii po brionském plénu,⁵⁹⁷ ukazuje sku-

ků komunistické moci“. V září 1947 pak osobně „likvidoval“ bývalého kačaka Rizu Zumera, jenž s výjimkou let druhé světové války bojoval proti jugoslávské přítomnosti v Metochii od roku 1918. Před komisí prohlásil, že sice uměl zabít nepřítele, jako např. velitele ž. žičské četnické brigády majora Arandjeloviće, velitele kosovského četnického oddílu kapitána Žiku Markoviće „a tak dále“, nicméně že se „vyhýbal zavádění teroru a mezi šiptarským obyvatelstvem jej nikdy neupotřebil kvůli politickým důvodům, majícím svůj kořen v minulosti. Nenajde se v celé Metochii nikdo,“ tvrdil Mijović, „jež by mohl prohlásit, že jsem někomu dal políček a už vůbec ne, že bych někomu vyhnal ženu do sněhu (tedy k takovým věcem ale při akci shromažďování zbraní docházelo! - pozn. V. Š.), což je u Albánců nemyslitelná věc - můžeš mu zabít bratra, ale ženy se nesmíš dotknout... Kromě vyšetřování agenta gestapa z Vučitrnu Ahmeda Masara v dubnu 1945, jehož jsem jedné noci mučil, jsem nikdy při vyšetřování nepoužil bití nebo fackování... Znamé jsou mé celodenní a celonoční výslechy, při nichž jsem na základě materiálu a úporného slovního souboje přinutil obžalované přiznat fakta, takže má vyšetřování při soudu vždy obstála... Terorem a mučením jsem si ve své praxi v UDB nikdy nepomáhal, dokonce ani v době Informbyra...“ Jakkoli sestru neušetřil, komunisty z dolu v Ravne Rece, obviněné z toho, že jako sympatizanti rezoluce informbyra agituji proti SKJ, odmítl v roce 1949 zatknout poté, co se měl sledováním více než sto „informativně“ zajímavých lidí, jejichž jedinou vinou mělo být např. to, že pozdě sundali se stěny obraz Stalina, přesvědčit o jejich nevině... Viz AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem 13. května 1968, s. 10-15. Kolem vhodnosti osobnosti typu Mijoviće pro práci na Kosovu a Metochii byly již od počátku pochybnosti. Vojin Lukić při pohovoru s prověřkovou komisí prohlásil, že on sám byl proti tomu, aby do této citlivé oblasti byl vyslán právě Mijović, o němž byl přesvědčen, že je „anarchistický typ, partyzán“. Mijović se měl na místo šéfa kosovsko-metochijského vnitřní dostat na doporučení Dušana Mugoši a Petra Stamboliće. Viz AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo saslušanja* (Vojina Lukiće - pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohija, s. 45-46.

595 AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi SKJ, II. díl, stenografické záznamy vedené během rozhovoru s Čedomirem Mijovićem 13. května 1968, s. 62.

596 AS, fond CK-SKS, 1966-1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, materiál (dále jen taktó:) *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji* (Priština, září 1966).

597 Např. zprávy z jednotlivých kosovských okresů shromážděné v materiálu *Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ* (AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 24) a pře-

tečnou moc, jež UDB v autonomii měla, a vůči níž byli například místní organizace SKS ve zcela podřízeném postavení. Zpráva zdůrazňuje, že deformace UDB byly na Kosovu a v Metochii obzvláště těžké a způsobily závažné politické důsledky. V oblasti byl podle závěrů dokumentu sledován velký počet jak prostých obyvatel, tak členů komunistické strany. Počty sledovaných uváděné ve zprávách v prvních měsících po plénu, ale byly často zveličovány. V těchto nekorigovaných podobách se poté dostaly do relevantní literatury. Tak Velli Deva, předseda kosovské stranické organizace, na plenárním zasedání hovořil až o 120 000 vyšetřovacích předmětech, z nichž mělo na UDB jakožto „ideologickou policii“ připadnout celých 50 000.⁵⁹⁸ Ze zprávy OV SKS KaM vyplývalo, že od roku 1960 měla kosovsko-metochijská UDB vést 900 svazků přímo na kosovské politické činitele na všech úrovních. Podezřelí měli být prakticky všichni ti, kdo se zabývali politickou činností.⁵⁹⁹ Později, po zevrubném prozkoumání, ovšem byla tato čísla výrazně korigována. Zůstalo pouze ono první, jež ale představovalo výsledek evidence služby pro potírání klasické a hospodářské kriminality (116 328 osob). UDB ve skutečnosti vedla svazky na 22 038 osob (což je ovšem na počet obyvatel stále číslo ohromující), z nichž bylo 70,4% albánské národnosti, 20,2% srbské národnosti, 6,3% černohorské národnosti a 3,1% ostatních národností. Tento výčet hovoří spíše ve prospěch „proporcionálního“ zastoupení sledovaných (výrazně větší byl pouze počet sledovaných občanů černohorské národnosti)! Svazků týkajících se politických funkcionářů nakonec nebylo 900 ale 240, z toho počtu 173 Albánců, 38 Srbů, 21 Černohorců a 8 z dalších kosovských národností (z hlediska nezbytné kosovské proporcionality nezbyvá, než opět zdůraznit nepoměr sledovaných funkcionářů černohorské národnosti). Zajímavější jsou ovšem funkce sledovaných občanů – čtyři z nich byli členové ÚV SKJ, 16 OV SKS KaM, 15 bylo poslanců všech stupňů parlamentů, zbytek pak tvořili okresní funkcionáři!⁶⁰⁰

devším dvoujazyčná srbsko-albánská zpráva vládní kosovsko-metochijské komise pro přípravu a realizaci reorganizace v orgánech SDB autonomie z 1. listopadu 1966, nazvaná *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM* (v dalším textu pouze takto). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ.

598 *Šesta plenarna sednica CK SKS*, diskusní příspěvek Velliho Devy, s. 31–38. Zpráva OV SKS KaM upřesňuje, že šlo o 103 399 kriminálních spisů a 50 195 svazků UDB. Viz *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 16.

599 Tamtéž, s. 3.

600 *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*.

UDB v oblasti také podle závěrů zprávy připravovala, podobně jako na republikové i federální úrovni, seznamy lidí, kteří byli sledováni s cílem kompromitování a politického vydírání. Vyšetřování prokázalo, že na Kosovu fungoval systém provázanosti vedoucích orgánů UDB a vedoucích stranických představitelů. Běžné tehdy bylo, že tajemník stranického výboru nebo organizační tajemník přicházeli na služebny vnitřní a ptali se, zda se vedou spisy na konkrétní plánované delegáty. Přicházeli prověřovat i kandidáty na členy výborů atd.⁶⁰¹ Opět ovšem nezbývá než zdůraznit, že tuto praxi prováděli často i ti, kteří ji poté kritizovali.

Jistá paranoia UDB ve vztahu k albánskému obyvatelstvu se projevovala v drobnostech a detailech, z dnešního pohledu až směšných. Velli Deva hovořil ve svém diskusním příspěvku na plénu např. o tom, že na jedné služebně policie bylo shromážděno kolem 60 doma tkaných kobereců - tzv. čilimů, zabavených občanům jen proto, že se podobaly albánské vlajce (měly červeno-černé vzory, což je ovšem pro všechny balkánské čilimy typická barevná kombinace).⁶⁰²

Zvláštní opatření, jak zdůrazňuje zpráva, podnikala UDB vůči příslušníkům albánské inteligence, přičemž v nejtěžším postavení prý byli učitelé albánského jazyka, literatury a historie. Služba podle zprávy odposlouchávala telefony novinářům *Rilindje*, na odposlech byla napojena také centrála přístinské filozofické fakulty. Ze svodek, které pracovníci kosovsko-metochijského vnitřní předávali na republikové ministerstvo, pak měly být na celostátní úrovni činěny pokřivené závěry o situaci v autonomii. Závěrečná zpráva kosovské vyšetřovací komise dokládá toto své tvrzení na příkladě analýzy srbského ministerstva vnitřní, určené nejvyššímu státnímu vedení. Jako důkaz tendenčního přístupu k albánské menšině zpráva přímo cituje některé pasáže zmíněné analýzy. Všimá si zejména míst, kde se upozorňuje na to, že albánská mládež je již od základních škol vychovávána v nacionalistickém duchu, jež v nich, spolu se šovinismem vůči jiným jugoslávským národům, probouzí část pedagogického sboru. V souvislosti se snahou vzdělat v co nejkratší době co nejvíce albánských „kádřů“ splňujících podmínky pro přijetí na odpovědnější řídicí místa, měla být podle analýzy rozšířená také praxe vystavování diplomů o absolvování patřičných škol, aniž by jejich noví držitelé pro jejich získání splnili všechny předpoklady. Jako příklad hlubokých politických a ideových deformací, projevujících se ve složkách ministerstva vnitřní, byla označena ta část analýzy, v níž její tvůrci upozorňovali na vzrůst nepřátelské nacionalistické aktivity u albánskému obyvatelstvu, jež se měla projevat „fyzickými útoky na srbské a černohorské etnikum a jejich zastrahováním s cílem přinutit je k vystěhování z toho kterého území, organizováním bojkotu výuky ve školách se srbským vyučovacím jazykem“, či bojkotováním

601 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Budimirem Gajićem, nedatováno.

602 *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 31–38.

učitelů a žáků srbské a černohorské národnosti. Kosovské mocenské orgány se pak podle analýzy do rozborů takového jednání vůbec nepouštěly, jednotlivci je měli i podporovat a „nepřátelským živlům“ jejich výpady, tolerovat a dokonce je tu i tam dosazovat na odpovědná místa, kde se pak „živly“ logicky obklopovaly sobě podobnými, a takto pak vlastně legálním způsobem mohli působit proti politice „bratrství a jednoty“.⁶⁰³

Citace tohoto materiálu ve zprávě vyšetřovací komise je zajímavá hned z několika důvodů. Především zpráva obsah samotného sdělení nijak nekomentuje a pouze jej, jako by se to samo sebou rozumělo, označuje za produkt „byrokraticko-konzervativních politických koncepcí“ státní bezpečnosti či „rankovićovštiny“.⁶⁰⁴ UDB ovšem, jakkoli povýšená nad společnost a prolezlá nejrůznějšími skutečnými deformacemi, si ale podobné případy sama jen těžko vyfabulovala. Zpráva tak za deformativní a ideově škodlivá označuje upozornění na nepohodlné jevy, k nimž evidentně docházelo, ale s nimiž chyběla rozhodnost, vůle i chuť se nějakým způsobem vypořádat. Tím, že byly z reálu přesunuty do „ideologicky deformovaných mozků velkosrbských příslušníků UDB“, ale z oblasti nezmizely. Právě naopak. Do budoucna však jakékoli upozornění na podobné jevy bylo již dopředu automaticky diskvalifikováno jako vytváření „velkosrbských“ či „udbovských“ konstrukcí.

Celé „pobriónské“ vyšetřování tak mělo typický přidech komunistických vykonstruovaných procesů.⁶⁰⁵ Odhalené a zveřejněné praktiky UDB, jež, jak jsme již výše poukázali, nebyly v nejvyšších politických kruzích ničím neznámým a neschvalovaným, ale v části „upřímně smýšlející“ jugoslávské veřejnosti vyvolaly pobouření. Nebylo jisté běžné se dozvídat, že na nejvyšší politické úrovni docházelo pomocí materiálů UDB ke kompromitování politických protivníků, že praktiky vyšetřování bývaly velmi špinavé a drastické – v diskusních materiálech ze VI. zasedání se uvádí, že docházelo k častému zneužívání služebního postavení k vlastnímu obohacování a k dalším nemorálním činům příslušníků UDB, jako běžný způsob výslechu se uvádí bití, docházelo ale i k mučení, na jehož následky zemřelo poměrně hodně lidí: zpráva OV SKS KaM zmiňuje neprovořený údaj 74 případů zabití, z nichž některá měla UDB učinit „nezákonným či nedovoleným způsobem“ (! napsáno přesně takto – pozn. V. Š.)⁶⁰⁶ Mnoho z toho veřejnost bezesporu tušila, ostatně jen vyslo-

603 *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*, s. 11–12.

604 Tamtéž, s. 14.

605 Také největší počet stranicky potrestaných funkcionářů pocházel z autonomie. V celém Srbsku to bylo 14,8 členů SKS, na Kosovo a Metochii připadala více než polovina z tohoto počtu. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi SKJ, III. díl, *Informacija o kažnjenim članovima SKS u vezi sa odlukama IV plenuma CK SKJ*.

606 Např. diskusní příspěvek Velliho Devy (*Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 31–38), zejména ale materiál *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci, idejni koreni*

ní slova UDB vyvolávalo u běžného jugoslávského občana husí kůži, ale takto shromážděné a utilitárně zveřejněné údaje způsobily ve společnosti oprávněné rozhořčení. O tom, že praktiky UDB byly v rurálním a patriarchálním prostředí Kosova a Metochie jiné než rozvinutých oblastech Jugoslávie, také nelze pochybovat. Z tohoto hlediska tak lze závěry vyšetřovací komise, byť politicky přísně utilitární a oportunní, považovat když ne za objektivní, tedy alespoň za poměrně přesné.

Zajímavý pohled do fungování UDB na Kosovu a v Metochii v dobách její „největší slávy“, a do poměrů v autonomii vůbec, nabízejí zprávy jednotlivých okresních výborů SKS, zasílané do srbského komunistického ústředí jako doklady o „naplňování závěrů IV. pléna“. Stížnosti na UDB kromě těch, které jsme již uvedli výše, by v nich bylo možno rozdělit do tří skupin:

Do první lze zahrnout informace o síti spolupracovníků UDB a jejich zpravodajských praktikách. „Poctiví komunisté“ si většinou stěžovali, že „orgány bezpečnosti“ pro své účely využívaly informátory a sít důvěrníků z řad kompromitovaných osob, lidí nepoživajících obecné vážnosti (což albánské prostředí, mimořádně dbající o čest a patriarchální serióznost, obzvláště pobuřovalo), lidí slabého charakteru, nebo dokonce „bývalých nepřátel režimu“ a těch, kteří se pokusili utéci či byli zadrženi na hranicích, nebo byli přistiženi a zadrženi při rozšiřování letáků a nepřátelských hesel. „Zaměstnávání“ měli být i lidé s kriminální minulostí, jimž byly tolerovány jejich zločiny, a ti si pak osobovali právo „*kontrolovat vše a každého, vyvyšovali se i nad stranické orgány, byť někteří ani nebyli členy SK* (jiní ale zřejmě ano – pozn. V. Š.).“⁶⁰⁷ Mnozí z nich prý dokonce lehce získávali povolení k držení a nošení zbraní, zatímco „aktivisté“

i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji, s. 9. Nejvíce pozornosti vyvolával případ čtyř kosovsko-albánských učitelů, zabitých ze zálohy při pokusu o překročení albánské hranice v roce 1954. Šlo o to, že o připravovaném útěku UDB věděla, ovšem nepřekazila jej a učitele raději nechala zastřelit. Tento případ se dostal před soud, kdy za velitelskou odpovědnost byli vyšetřováni Jovo Bajaj, policejní ředitel Kosovské Mitrovice a Vujo Vojvodić, policejní náčelník z Peče. Při vyšetřování se poukazovalo na skutečnost, že UDB měla vypracovanou metodu tzv. agenturní likvidace, spočívající v tom, že UDB pomocí svých spolupracovníků uprchlíky vyšle směrem, kde je čeká záloha, resp. že se spolupracovník ke skupině sám přidá a před hranicí ji zlikviduje. Poukazovalo se přitom na hrubou nemorálnost takovéto metody, která počítá se zabitím tam, kde bylo možno pachatele zatknout, resp. je od útěku odvrátit jiným způsobem. Viz např. písemný podklad obhajoby advokáta Dragana Batavljeviće při soudu s Vujem Vojvodićem z 6. října 1967, nebo materiál kosovského prokurátora Rezaka SHALJI *Informacija pokrajinskog javnog tužilaštva o krivičnom progonu izvršioca krivičnih dela u vezi sa deformacijama na teritoriji AP KM* (oba se nacházejí v AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ).

607 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, okres Dečani, s. 8.

zbrojní pasy nedostávali.⁶⁰⁸ Informátory byly promořeny i průmyslové podniky a další závody. Ustálená praxe založená na větě „*však já mám kde říci svoje postřehy...*“ měla být brzdou vytváření svobodnější „samospřávné“ atmosféry.⁶⁰⁹ Jednalo se samozřejmě o obecně známé praktiky státní bezpečnosti ve všech totalitních režimech. Přinucení politických protivníků ke spolupráci pomocí vydírání (možná i mučení) spojené s nabídkou odpuštění trestu umožnilo proniknout bezpečnosti do jinak těžko dostupných a uzavřených klanových prostředí a přitom udržet spoluprací kompromitovaného agenta v poslušnosti režimu. Opора v kriminálních a necharakterních „živlech“, známá zejména ze SSSR, svědčí také o tom, kde měla UDB své původní kořeny a kde se v počátcích školila.

Druhá skupina zahrnuje stížnosti na to, že příslušníci UDB zasahovali do práce orgánů samosprávy i do záležitostí nižších stranických orgánů. Tajemník prizrenského okresního stranického výboru Rexhep Krueziu shrnul ve svém referátu věc tak, že se „*UDB postavila jako nedotknutelný orgán, jemuž nikdo nic nemohl vyčíst, orgán nad společností, moc nad mocí, síla, jíž se měli všichni bát,*“ orgán, jen měl ostatní sobě podřizovat a sám se nikomu nezpovídat. UDB si měla přivlastnit právo kontrolovat celý život společnosti, pohyby ve společnosti, hodnotit stranická usnesení, oceňovat politickou situaci způsobem, jenž vyhovoval pouze jí, tedy mimo hodnocení dalších politických grémií a organizací. Hodnotit měla i práci politických aktivistů.⁶¹⁰

UDB podle zpráv zasahovala i do kádrové politiky v průmyslových podnicích. Jejich prostřednictvím prý bylo dosazeno na vedoucí místa mnoho lidí, kteří pro to neměli ani vlohy, ani schopnosti. Příslušníci UDB, jak si stěžovali dělníci v továrně Emin Duraku v Djakovici, aniž by k tomu měli pravomoci, anulovali pracovní absence svých spolupracovníků, popř. svou intervencí vraceli na pracovní místa „*jednotlivce se špatnou pracovní morálkou*“ proti vůli vedoucích podniku. Část dělníků z vesnic, ve výrobě prý velmi slabých, leč důvěrníků UDB, přicházela do práce ozbrojena pistolemi. Agenti UDB se také měli stále pohybovat v halách

608 Tamtéž, okres Vučitrn, také Dečani, s. 4. Aby posílili postavení svých informátorů, měli se s nimi agenti UDB veřejně procházet, navštěvovat je v jejich domech, nechat se hostit a k některým dokonce vodit své nadřízené z Bělehradu. Protože pisatel zprávy zřejmě neznal bezprostřední nadřízené kosovské UDB, jmenoval v této souvislosti raději rovnou přímo Rankoviće, Stevanoviće a Lukiće. Tento fantastický údaj, jež obsahovala i předběžná informace OV SKS KaM, byl ovšem pochopitelně z pozdějších dokumentů vypuštěn. Viz AS, fond SKS-CK 1966-1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, I. díl, složka Informacije, beleške, izveštaji pokrajinskih organa i organizacija Kosova u vezi sprovođenja zaključaka IV plenuma CK SKJ, *Informacija* (z 23. července 1966), s. 6.

609 AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, okr. Glogovac, s. 5.

610 Tamtéž, referát *Aktivnost saveza komunista opštine Prizren od IV Plenuma CK SKJ*.

a svou přítomností vytvářet psychózu strachu.⁶¹¹ Podobně i v jiných továrnách. Orgány UDB měly cestou intervencí i přímo zaměstnávat dělníky v jednotlivých podnicích, což se prý následně projevovalo ve ztrátě pracovní morálky celého kolektivu a ve slabém hospodářském výsledku podniku.⁶¹² V tomto i dalších případech se ale zřejmě jedná pouze částečně o vinu UDB, na niž bylo po plénu bezesporu svaleno mnoho špatných kádrových rozhodnutí stranických orgánů a kdejaký nedobrá hospodářský výsledek, plynoucí z neschopnosti a špatné kvalifikace vedoucích pracovníků, dosazených v rámci snahy o etnickou proporcionalitu.

Třetí skupina takovýchto stížností pak představuje právě zneužívání postavení ve vztahu k jednotlivcům či podnikům. Tajemník okresního stranického výboru v Dečanech tak uváděl, že někteří příslušníci UDB pomocí zastrašování nutili občany, „*aby přiváděli své ženy, sestry aj. příslušníkům UDB a jejich kompromitovaným spolupracovníkům*“. K takovýmto případům mělo docházet v Juniku, Slupi a dalších vesnicích Drenické oblasti. Jestliže se skutečně udály, pak je pochopitelné, že „*vyvolávaly pohoršení a nedůvěru vůči systému*“.⁶¹³ Vedoucí pracovníci UDB si měli nechávat v místních podnicích dělat např. drahý nábytek a nezaplatit jej apod.

Z okresů, v nichž žilo převážně srbské (Leposavić)⁶¹⁴ nebo charvátské (Vitina)⁶¹⁵ obyvatelstvo, stížnosti na jednání UDB a vůbec represivních složek obvykle nebyly zastoupeny, popř. se vztahovaly jen na zasahování UDB do práce místních stranických nebo samosprávných orgánů. Tyto zprávy tak v podstatě potvrzují teze, že např. akce shromažďování zbraní byla zaměřena zejména na okresy s převažujícím albánským obyvatelstvem, resp. že vůči albánskému obyvatelstvu využívala UDB jiné metody „práce“ než vůči obyvatelstvu pocházejícímu z řad jugoslávských „státotvorných“ národů.

Celkově bylo na Kosovu v „pobrionské atmosféře“ podáno 814 (a dalších 71 anonymních) stížností, žalob a udání na UDB a policii, z nichž 763 z iniciativy albánského (a tureckého) obyvatelstva a 51 z iniciativy obyvatelstva srbského a černohorského. Podání a stížnosti se týkaly událostí od roku 1952 s výjimkou případu vesnice Vrelo, kde při socializaci koncem 40. let došlo k zabití předsedy místního výboru a následně byli vyšetřováni, často za použití mučení, všichni občané vesnice. V 27,5 % se stížnosti týkaly albánských příslušníků služeb ministerstva vnitra

611 Tamtéž, okr. Džakovica, s. 6.

612 Tamtéž, okr. Dečani, s. 4.

613 Tamtéž, s. 8.

614 Tamtéž, *Uvodno izlaganje podneto na sastanku opštinskog komiteta SK 13. VII u vezi upoznavanja sa materijalom i odlukama četvrtog plenuma CK SKJ*, Leposavić.

615 Tamtéž, *Ocena o dasadašnjoj aktivnosti opštinskog komiteta na upoznavanju članstva sa odlukama četvrtog plenuma CK SKJ i njihovom sprovođenju u život i dalji zadaci saveza komunista Jugoslavije*, Vitina, 16. jul 1966. godine.

a v 72,5% pak příslušníků srbské či černohorské národnosti.⁶¹⁶ Nelze tedy, i kdybychom připustili tento úmysl, vzhledem k etnickému složení tajné policie v roce 1966 (13,3% albánských kádrů)⁶¹⁷ říci, že by šlo o hon na srbské kádry.

Poučení z krizového vývoje

Jako jakési poučení z VI. pléna ÚV SKS lze označit tvrzení, že „*diskriminace a nezákonnosti, které činily části Služby státní bezpečnosti zejména vůči šiptarské národnosti, jsou drastickým příkladem šovinistické praxe, jež je zcela v protikladu s programem SKJ a s Ústavou SFRJ, a která také zpochybnila výsledky dosavadní práce komunistů a pracujícího lidu ... na zajištění všestranného a rovnoprávného socialistického rozvoje národnosti*“.⁶¹⁸ Teze, která se jako červená nit táhla vyšetřováním celého dosavadního působení UDB na Kosovu a v Metochii, bylo přesvědčení o tolerantním vztahu UDB vůči „velkosrbské reakci“ a nedůvěře vůči „albánským masám“. Na kořeny podezřívavého přístupu k albánské menšině jsme již upozornili v kapitole *Autonomie pod obručí státní bezpečnosti*. Samotná zpráva OV SKS KaM přímo tvrdí, že základní ideové východisko mnohých deformací UDB byl „velkosrbský šovinismus“! Zpráva sice neobviňovala vedoucí příslušníky UDB z toho, že fungovali z velkosrb-

616 Ve služebním okrsku Drenica bylo podáno 164 žalob, v Djakovici 114, v Prištině 112, v Prizrenu 50 a v Peći 44. Viz *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*, s. 1–8.

617 Situace v represivním aparátu byla, pokud jde o etnickou příslušnost, k roku 1966 následující: UDB 13,3% Albánců, 58,33% Srbů, 28,34% Černohorců; kriminálka 23,44% Albánců, 50,43% Srbů, 26,22% Černohorců; policie 31,29% Albánců, 60,8% Srbů, 7,86% Černohorců a 0,5% z ostatních národností. Pokud však jde o UDB, zde příslušníci albánské národnosti nezastávali žádné řídicí funkce. Viz *Izveštaj o radu komisije na utvrđivanju deformacija i zloupotreba i o preduzetim merama na reorganizaciji u službi državne bezbednosti u AP KiM*, s. 19. Srbský ministr vnitra v letech 1953–1963 Vojin Lukić při pohovoru před prověřkovou komisí ÚV SKS odmítal, že by nedostatek albánských kádrů v UDB byl způsoben obecnou nedůvěrou vůči této menšině, byť ji samozřejmě nepopíral. Tvrdil přitom, že se pokoušeli získat určitý počet schopných pracovníků z řad prověřených a spolehlivých komunistů mezi albánskými učiteli (neboť potřebovali vzdělané spolupracovníky). Tomu se ale měli protivit na OV SKS KaM, neboť by zůstali bez „nejlepších Albánců v řadách osvětových pracovníků“, což nemohli připustit. Na republikové úrovni tak v rámci UDB působil v druhé polovině 50. let jediný Albánc (Naxhmi Kursani). Větší účast příslušníků albánské menšiny mezi kriminálkou a uniformovanou policií Lukić odůvodňoval tím, že při jejich přijímání měli pro Albánce nižší kritéria než pro ostatní národnosti, neboť zejména na vesnici potřebovali policejní hlídky znalé albánštiny. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo saslusanja* (Vojina Lukiće - pozn. V. Š.) u vezi *informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohija*, s. 48–50.

618 *Aktivnost saveza komunista Srbije posle IV sednice CK SKJ*. In: VI. sednica CK SK Srbije. Beograd 1966, s. 324. Citováno podle *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*, s. 110.

ských pozic (což by, např. v případě Čedomira Mijoviće, který vlastnoručně zlikvidoval dva četnické velitele, asi ani nemohla), ale že přijímali některé jeho postoje. U příslušníků policie mělo být rozšířené předsvědčení, že je albánský šovinismus nebezpečnější než srbský, neboť srbský se neopírá o nějakou cizí zemi a neohrožuje integritu Jugoslávie, zatímco albánský šovinismus má základnu v nepřátelské činnosti Albánie. Z těchto pozic tak měla UDB vycházet jak při tolerování velkosrbské činnosti, tak při jednání s albánskou menšinou! Při sledování novinářů, literátů, publicistů i vědeckých pracovníků, jak zdůrazňuje zpráva kosovského OV, UDB s větší kritičností pohlížela na šovinismus intelektuálů albánské národnosti a s menší na stejný prohrěšek u intelektuálů národnosti srbské.⁶¹⁹ Jako výraz velkosrbských tendencí bylo označeno dokonce i přičlenění okresu Leposavić s kompaktním srbským osídlením ke kosovsko-metochijské autonomii v roce 1959!⁶²⁰ Dalších dvacet let se tak na Kosovu přímo usídlila snaha o „vyrovnávání“ nacionalismů (proporcionalita v tomto případě nehrála roli). Kdykoliv se projevil jeden z nich v nějaké hrubší formě, zpráva o událostech byla povinně doplněna zmínkou o druhém, jakkoli by v tu chvíli „nevyvíjel činnost“. Tyto poznatky ještě daleko dramatičtějším způsobem vyhrocují závěry sedmého zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii, které srbský, resp. velkosrbský šovinismus dokonce přímo označily za hlavní zdroj napětí v oblasti: *„Byť jsou srbské masy v národnostní struktuře obyvatelstva relativně málo početné, ale protože pocházejí z nejpočetnějšího národa (jugoslávské federace – pozn. V. Š.), a protože se velkosrbský nacionalismus opírá o stále ještě silné byrokratické síly ve společnosti, a protože u albánského národa vyvolává pocit ohrožení (!) – je velkosrbský šovinismus nebezpečnější než šovinismy jiných národů.“*⁶²¹ Z těchto pozic se pak k hodnocení mezinárodních problémů vývoje Kosova a Metochie z větší části přinejmenším do roku 1981 také v převažující míře přistupovalo.

Jako hlavní úkol srbských komunistů tedy byl po brionském plénu a VI. zasedání ÚV SKS vytyčen boj proti šovinismu ve vlastních řadách a zároveň nekončící snaha o skutečnou rovnoprávnost albánské (šiptarské) a turecké národnosti v celém společenském a politickém životě. Člen ÚV SKS Ljubomir Ivković, jeden z trojice hlavních stranických vyšetřovatelů vedoucích příslušníků UDB na Kosovu a v Metochii,⁶²² se v této souvislosti dokonce zasazoval o to, že je třeba *„jinak přistupovat k šiptarské rodině, k šiptarským domácnostem, a jinak k srbským, a to*

619 *Ocena deformacija u SUP-u i DB-i, njihovi uzroci, idejni koreni i posledice i predlog mera za njihovo razrešavanje na Kosovu i Metohiji*, s. 8, 23 aj.

620 RADOVANOVIĆ, M.: *Kosovo i Metohija kao geografska i etnokulturna celina republike Srbije, Savezne republike Jugoslavije i jugoistočne Evrope*, s. 116.

621 *Sprovedjenje odluka IV sednice CK SKJ na Kosovu i Metohiji*. Beograd 1966, s. 206-209.

622 Komisi vedle Ivkoviće tvořil Blažo Ljutica a Djordje Lazić.

*jak kvůli minulosti, tak kvůli tradici i kvůli útisku, který zažívaly ze strany velkosrbské buržoazie. Žádnou akci nelze politicky vést stejným způsobem, stejným způsobem přistupovat k jednomu a druhému etniku.*⁶²³

Navrhoval tedy uplatňovat vůči albánskému etniku princip tzv. pozitivní diskriminace! Ve všech materiálech, které se jakýmkoli způsobem dotýkají minulých dějů, ať již jde o výsledky politických činitelů či policejních funkcionářů, odpovědných za přehmaty let minulých, o dokumenty, v nichž se plánuje stav věcí budoucích atd., je vidět bezesporu upřímná a nepředstíraná snaha tohoto stavu dosáhnout, již oceňovali i vlivní a v té době „projugoslávsky“ orientovaní albánští komunisté. Profesor přístinské filozofické fakulty a pozdější první rektor nově založené přístinské univerzity Hajredin Hoxha na jednom zasedání ÚV přímo prohlásil, že po IV. plénu „*srbští komunisté sloužili celé zemi a také nám na Kosovu a v Metochii za příklad, jak se vede boj proti vlastnímu nacionalismu*“.⁶²⁴

V politické rovině se všechny tyto snahy projevíly značným prohloubením kosovské autonomie a rozšiřováním podílu Albánců na správě země. A skutečně, teprve „pobriónská doba“ umožnila albánským komunistům cesty k těm nejvyšším stranickým a vládním funkcím a k politické rovnoprávnosti. Milija Kovačević, jeden z vlivných jugoslávských komunistů původem z Kosova, na VI. zasedání ÚV SKS sice tvrdil, že každý, kdo myslel politicky, si již před briónským plénem mohl položit otázku, proč se během uplynulých dvaceti let nemohl Albánc dostát do čela strany či stát se ministrem vnitra,⁶²⁵ je však nutno zdůraznit, že nikoho (ani jeho) do té doby nenapadlo si takové otázky klást, a to ani samotné albánské komunisty. Skutečně také, s výjimkou období let 1945–1953, kdy stál v čele kosovsko-metochijského parlamentu Fadil Hoxha, zastávaly „albánské kádry“ buďto pouze méně významná místa ve vládě autonomie, nebo místa stranických místopředsedů. Teprve v roce 1965 se dostal do čela SK na Kosovu a v Metochii Albánc – Velli Deva. Hned na sedmém plénu ÚV SKS, které se uskutečnilo 4. listopadu 1966, proto byli zvoleni do předsednictva ÚV SKS Xhavit Nimani (v té době ovšem již také místopředseda srbského parlamentu), Velli Deva, tehdejší politický tajemník OV SKS pro Kosovo a Metochii, do výkonného výboru ÚV SKS byli navrženi Kolë Shiroka, tehdejší člen srbské vlády, a Sinan Hasani, ředitel vydavatelství Rilindja.⁶²⁶

623 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, stenografické záznamy vedené během pohovoru s Jovem Bajatem 14. května 1968, s. 17.

624 AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl. Materijali sa sednice komisije održane 27. februara 1968 godine, s. 32.

625 *Šesta plenarna sednica CK SKS*, s. 365.

626 AS, fond SKS-CK, kart. 2, Centralni komitet Saveza komunista Srbije, materiál k 7. plenární schůzi ÚV SKS 4. 11. 1966, *Predlog kandidata za predsednika i članove Predsedništva CK SKS*.

V období po IV. plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie a následných zasedáních nejvyšších komunistických orgánů Srbska a Kosova se tedy jugoslávské a srbské vedení rozhodlo řešit letité problematické soužití albánského a srbského etnika cestou kompromisů a maximálního zrovnoprávnění albánského etnického společenství s ostatními jugoslávskými státotvornými národy. Nastala jakási zlatá doba kosovská, na kterou s jistým dojetím vzpomínají i koryfejové budování kosovsko-albánské nezávislosti.⁶²⁷ Procesy, zahájené na Kosovu a v Metochii po brionském plénu, byly cestou k plné afirmaci albánské komunity. Události následujících let ovšem zapříčinily, že v traktování albánské strany, resp. její nacionalistické části, nejsou hodnoceny více, než jako zástěrka sloužící k uklidnění albánské populace. Naopak srbská národovecká inteligence je hodnotí jako těžkou zradu a počátek procesů, vedoucích ke ztrátě „kolébky srbského národa“.

Na skutečnosti, že „deformace“ na Kosovu, jak byly události kritizované brionským plénem nazývány komunistickou terminologií, využívaly nejrůznější zájmové skupiny k propagačním účelům, upozorňoval z rigidního komunistického hlediska již za dva roky, na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968, Velli Deva. Podle něj „albánský šovinismus“ za deformace označoval i „oprávněný“ boj s albánskou „reakcí“ v počátečních fázích kosovské autonomie, s tím, že vlastně všechny akce SKJ v poválečném období byly zaměřeny vůči Albáncům, „srbský a černohorský šovinismus“ měl naopak negovat existenci jakýchkoli deformací na Kosovu a v Metochii v poválečném období, a i nejdrastičtější formy „deformací“ skrývat pod pláštěm boje za socialismus. „Nacionalisté“ z nealbánských řad tedy měli naopak celou aktivitu, vycházející na Kosovu a v Metochii z brionského pléna, označovat jako akci zaměřenou proti zájmům Srbů a Černohorců.⁶²⁸

Ve vedení kosovských komunistů i v ÚV SKS ovšem byly za projevy nepřátelského šovinistického myšlení označovány často i zprávy o skutečných mezietnických excesech. Upozornění na projevy mezietnické netolerance, zejména, vycházela-li ze strany „*nejpočetnějšího národa*“, byly považovány za politicky hluboce nekorektní. Zavírání očí před problémy

627 Např. Rexep Qosja, zakladatel a první ředitel Albanologického ústavu, vzpomíná, že „od roku 1967 do roku 1981 žili Albánci v Jugoslávii lépe než kdykoli předtím... V těch letech jsme dosáhli jistého pokroku v mnoha oblastech, zejména ve školství, kultuře, vědě, zdravotnictví...“ Rozhovor Momčila PETROVIĆE s R. QOSJOU v Petrovićově knize *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 99.

628 AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, VII. díl, složka Analitičko odelenje CK SKS, materiál *Izbor stavova o međunarodnim odnosima i nacionalizmu* (červen 1972): Velli Deva, II sednica CK SK Srbije 5. XII 1968. g., s. 26–27. Deva hovořil o tom, že „albánská reakcionářská a šovinistická tendence“ byla příživována propagandou z Albánie, srbská a černohorská pak ze strany „srbské reakce“ v celém Srbsku, resp. „reakcionářských, antibrionských a antisamosprávných sil“ mimo území Kosova a Metochie.

v době, kdy je zřejmě ještě bylo možno řešit, však bylo politicky zcela krátkozraké, nehledě na to, že zároveň přímo dávalo zbraň do rukou srbského národoveckého myšlení a posilovalo projevy nacionalismu albánského.

Problémy a necitlivosti „pobrionské doby“

O tom, jak byly závěry brionského pléna přijaty na Kosovu a Metochii, svědčí návštěva vysokých funkcionářů z autonomie u Josipa Broze Tita 23. února 1967.⁶²⁹ Velli Deva přitom zvláště představil jejich reflexi mezi „šiptarskou“ národností. Albánci podle nejvyššího představitele kosovsko-metochijských komunistů začali otevřeně projevovat důvěru vůči SKJ, jugoslávskému systému vůbec a zejména vůči Titovi. Více než kdykoli předtím prý závěry pléna posílily pocity a vědomí rovnoprávnosti Albánců s ostatními národy Jugoslávie.⁶³⁰ Vyražena jimi měla podle Devy být také zbraň z rukou „albánské reakce“, které závěry zúžily prostor pro působení. Dokazoval to mj. tím, že v posledních letech se na Kosovu a v Metochii na den albánské nezávislosti, 28. listopadu, vyvěšovaly na veřejných místech na znak protestu proti jugoslávskému režimu albánské vlajky. V roce brionského pléna však k takovýmto „provokacím albánské reakce“ nedošlo, což mělo potvrzovat „správnost nastoupené cesty“. Deva v této souvislosti také přiznal, že hlavní pozornost při objasňování závěrů pléna věnovali „albánským masám“ a zanedbali „politickou práci mezi Srby a Černohorci“, kteří tak byli méně informovaní než Albánci.⁶³¹ Touto informací jakoby Deva omlouval zprávy a stížnosti, které z autonomie začaly přicházet jak do prezidentova kabinetu, tak

629 Návštěvy se zúčastnili předseda OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva, předseda vlády oblasti Ali Shukriu, tajemník výkonného výboru OV SKS pro Kosovo a Metochii Ilija Vakić, člen předsednictva ÚV SKJ Fadil Hoxha, předseda odborů a zároveň jeden z mála vysoce postavených představitelů turecké menšiny v oblasti Kadri Reufi a člen předsednictva OV SKS Luka Vlahović.

630 Do této uměle vytvořené manifestace bratrství a jednoty zcela zapadala také první návštěva J. Broze Tita v autonomii, k níž došlo nedlouho po přijetí kosovské delegace, 26. – 28. března 1967: „*Přivítání, jež mu lid připravil, bylo masovou manifestací podpory Svazu komunistů, soudruha Tita a usnesení IV. zasedání ÚV SKJ...*“ AS, fond SKS-CK, kart. 2, Centralní komitét Saveza komunista Srbije, IX. zasedání ÚV SKS 21. 4. 1967, II. svazek, s. 4. Tito poté navštívil Kosovo ještě dvakrát, vždy na počátku dubna, v letech 1971 a 1975.

631 *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 64–70 (Zápis z Archivu Josipa Broze Tita v Bělehradě [AJBT], fond Kabinet předsedníka republiky [KPR] II-2, kart. 54). Deva si při rozhovoru s Titem dokonce dovilil vyjádřit protest proti abolicí Aleksandra Rankoviće, která prý v autonomii vyvolala obavy a nejistotu, co bude dál. Tito kosovské delegaci objasnil, že k abolicí došlo z „vyšších“ zájmů, a že by se „uvězněný Ranković stal pro mnohé hrdinou, zatímco takto se o něm již téměř nemluví, což je pro něj horší, než kdyby byl ve vězení“.

zejména na adresu ÚV SKS, v nichž si nejen slovanská menšina začala stěžovat na ústrky a špatné zacházení, jemuž prý byla po brionském plénu vystavena.

Pobrionská doba a nová politika totiž, navzdory tvrzení Velliho Devy, přinesla a zapříčinila nové problémy a necitlivosti, tentokráte vůči nealbánskému obyvatelstvu, které již zanedlouho začaly ovlivňovat veřejné mínění. Výstižně je shrnul ve svých vzpomínkách bosenský politik Raif Dizdarević, předseda jugoslávského prezidia v letech 1988–1989. Upozorňuje v nich mj. na to, že (některé) „... albánské vedoucí kádry začaly dělat to, proti čemu předtím vystupovaly... V praxi se u nich začala projevovat necitlivost k postavení Srbů, Černohorců, Turků, Muslimů a jiných nealbánských obyvatel Kosova...“⁶³²

Nelze ovšem říci, že by k národnostním excesům nedocházelo již koncem padesátých let, poté, co začala postupně „polevovat bdělost“ UDB, možná dokonce, že takovéto tlaky s výjimkou prvních poválečných let ani nikdy neustaly.⁶³³

Do deseti let se vystěhují všichni Srbové...

Komise ÚV SKJ pro národnostní menšiny začala totiž již koncem padesátých let dostávat informace, že v autonomii dochází v některých obcích k nátlaku na srbské a černohorské obyvatelstvo. Objevovaly se jak ve zprávách místních srbských komunistických funkcionářů, tak v udáních a stížnostech, které na ÚV SKJ z regionu přicházely. Z konce padesátých let tak např. pochází anonymní žádost občanů srbské národnosti z Vitiny, aby ÚV SKJ rázně zakročil proti šovinistickým tendencím místních albánských funkcionářů, kteří prý místním Srbům vyhrožovali a nepřímo je nutili k vystěhování z Kosova.⁶³⁴ Že nešlo o věc, jež by nejvyšším funkcionářům nebyla známa, svědčí i citovaný již stenografický zápis ze schůze Výboru pro vnitřní politiku federální vlády z 18. dubna 1956, v němž Slobodan Penezić hovoří o tom, že v roce 1955 se z Kosova odstěhovalo 800 srbských rodin a vyslovuje prognózu, že do deseti let se odtud vystěhují víceméně všichni Srbové!⁶³⁵

632 DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Praha 2002, s. 242.

633 V edici vybraných pramenů k dějinám Jugoslávie citují v komentáři Branko PETRANOVIĆ a Momčilo ZEČEVIĆ bosenského historika dr. Muhamada Kešetoviće, který tvrdí, že nátlak na místní Srby a Černohorce počal hned poté, co se uklidnila situace po válce a povstání, tedy již v letech 1946–1947. Viz *Jugoslavijska 1918–1988*, s. 1255.

634 PELIKÁN, J.: *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*, s. 84.

635 PELIKÁN, J.: *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držných zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*, s. 482.

Komise ÚV SKJ proto pravidelně informovala výkonný výbor ÚV SKS s tím, že je zapotřebí věc vyšetřit a „přijmout opatření“, aby k takovému mezinacionálnímu excesům nedocházelo.⁶³⁶ Výkonný výbor proto na jaře roku 1961 vytvořil skupinu 25 stranických aktivistů, kteří měli spolu s členy, jež skupině dodal Oblastní výbor SKS pro Kosovo a Metochii, prověřit situaci přímo v terénu. Skupinu vedl Dragoslav „Draž“ Marković.⁶³⁷ V terénu se komise skutečně přesvědčila, že k nátlaku na srbské obyvatelstvo dochází,⁶³⁸ z akce byla sestavena zpráva s četnými příklady a popisy různých forem nátlaku, s nimž byli seznámeni členové výkonného výboru ÚV SKS. Zápis byl zaslán také na OV SKS KaM s požadavkem, aby v každém „postiženém“ okrese excesy vyšetřil a vypracoval návrhy k tomu, aby k opakování situace nedocházelo.⁶³⁹ S materiálem, označeným jako přísně tajný, ale následně nebyli seznámeni ani všichni členové ÚV SKS! Informace, které poté ještě rozpra-

636 Dokumenty komise ani další zprávy o těchto událostech z let 1959–1967 se nedochovaly. Tehdejší situaci i práci komisí se snažil na základě svých záznamů a vzpomínek rekonstruovat Miladin VILOTIĆ, v té době tajemník komise pro národnostní menšiny při ÚV SKS (viz *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968 godine*. In: Karamata, Stevan – Olić, Časlav: Srbi na Kosovu i u Metochii. Beograd 2006, s. 349–365). Vilotićovy vzpomínky ovšem vzhledem k době, která od popisovaných událostí uplynula, ale také vzhledem k účelu, k jakému byly sepsány (jakkoli šlo o reprezentativní konferenci v Kosovské Mitrovici, tendence prakticky všech příspěvků potvrdit historické právo Srbů na Kosovo a Metochii a vybírat z historie srbsko-albánských vztahů poměrně cíleně pouze ty etapy, v nichž za kratší konec provazu tahalo srbské etnikum, nepřispívají k objektivnímu pohledu na historický vývoj oblasti), mohou být v některých ohledech nepřesné.

637 Dragoslav „Draž“ Marković (1920–2006). Jeden z nejvýraznějších a nejlivnějších srbských komunistů, člen KSJ od roku 1939. Za války působil jako komisař partyzánských oddílů, po válce byl pak pravidelně volen do nejvyšších stranických funkcí. Kromě toho působil jako ministr v srbské vládě či velvyslanec SFRJ v Bulharsku, poslanec ve federálním i srbském parlamentu, v 70. letech byl předsedou srbského parlamentu, v letech 1974–1978 předsedou Prezídia SRS (tedy srbský prezident), v letech 1978–1982 předsedou federálního parlamentu a poté, v letech 1983–1984, předsedou předsednictva ÚV SKJ. Po nástupu S. Miloševiče patřil k jeho čelným kritikům, ač byl strýcem jeho ženy Mirjany Markovićové. Do politického důchodu odešel v roce 1986 na protest proti zvolení Slobodana Miloševiče do čela SKS.

638 Rolníci v krizových oblastech tehdy hovořili o fyzických útociích, žhářstvích, zmiňovali např. záměrné kácení ovocných sadů, znečišťování studní, odřezávání přírodních drátů elektrické energie apod.

639 VILOTIĆ tvrdí, že po roce 1959 (směrnice ÚV SKJ o afirmaci menšin viz s. 149) v důsledku infiltrace separatismu sklonných kádrů do mocenských struktur autonomie, získávají do té doby spíše ojedinělé tlaky na srbské a černohorské obyvatelstvo širší rozměry a nové podoby, zároveň mělo docházet k jejich utulávání na vyšších politických místech. Vystěhovalectví se tak stalo tabu: odpovědní Albánci o něm mlčeli a Srbové o něm nemohli hovořit bez rizika, že budou označeni za šovinisty či velkosrbské nacionalisty. Ti, kdo se přesto odvážili požadovat ochranu, zůstávali bez odpovědi, zcela bezbranní, a proto se raději rozhodovali pro vystěhování. Situace se podle Vilotiče měla ještě zhoršit po brionském plénu, kdy se do čela kosovsko-metochijského vnitřního dostal Xhevdet Hamza, jeden z těch, kteří byli spolu s dalšími vysokými funkcionáři vyjmuti z Prizrenského procesu. Viz *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959–1968 godine*, s. 361–362.

covala speciální komise OV, se nakonec nedostaly ani do materiálů připravovaných na Oblastní konferenci SKS pro Kosovo a Metochii, údajně s odůvodněním, že pro jejich zveřejnění není příznivá doba.⁶⁴⁰ Celá akce tak vyzněla do ztracena. Obsáhlý materiál se z ní ztratil, v současnosti se v archivu ÚS SKS nenachází. Nebyl již znám ani po albánských demonstracích na Kosovu v roce 1981, neboť tehdy přijal ÚV SKJ jako jeden ze svých úkolů požadavek prostudovat problém vysídlování Srbů z autonomie v posledních deseti letech (tedy od roku 1971), aniž by vzal v úvahu, že zdokumentovaný nátlak existoval již v období předcházejícím.

Začátek šedesátých let ovšem ještě bezesporu byla doba, kdy by se otevřeným přístupem k celé věci dalo národnostní napětí v oblasti sanovat. Svědčí o tom i fakt, že po akci ÚV prý nátlak na srbské obyvatelstvo v krizových oblastech dokonce dočasně ustal. K prosazení trvalejšího dohledu na excesy „postižené“ okresy i k podpoře promyšlených motivujících mezietských projektů však zřejmě nebyla vůle a nejspíš ani odborné schopnosti. Po přijetí nové decentralizační ústavy v 1974 již ve vedení oblasti chyběla k podobným krokům i rozhodnost. Kvalita mezietských vztahů se pak na pomyslné liše začala posouvat stále níž.

Mezietské problémy po roce 1966

Na vzrůst nacionalismu a šovinismu v autonomii si stěžoval na V. plénu ÚV SKS v květnu 1966, tedy bezprostředně před brionským zasedáním, dokonce i bývalý předseda kosovského parlamentu Pavle Jovičević. Jeden z vůdčích předválečných kosovských komunistů a signatář bujanské rezoluce tehdy v diskusi tvrdil, že v autonomii začínají přerůstat projevy šovinismu v závažný politický problém, neboť se na jeho působení (upozorňoval přitom zejména na jeho výskyt mezi intelektuály) nereaguje, a pokud ano, pak opatrnicky. Takovýto přístup označil za bojácný a oportunní. Se svým názorem ale zůstal sám. Na jeho připomínky nikdo z členů ÚV nereagoval.⁶⁴¹

Po brionském plénu a VI. zasedání ÚV SKS měly okresní organizace SKS za úkol bedlivě sledovat, jak jsou naplňovány závěry obou grémií, a samozřejmě informovat o tom, co si o nich myslí „prostí“ komunisté a jak jsou ve společnosti obecně přijímány. V záplavě zpráv o nadšeném vítání závěrů občas zaznívají i disharmonické kritické tóny. Upozorňují jak na nesouhlas se závěry pléna a na jeho označování za „protisrbské“⁶⁴²

640 Tamtéž, s. 353.

641 AS, fond SKS-CK, kart. 1, Peta plenarna sednica CK SKS 16. května 1966. Stenograf zasedání, s. 143-144.

642 Zpráva tajemníka okresní organizace SKS v Leposavići Rajka Baraće tak např. obsahovala informace o tom, že závěry brionského pléna v srbském kosovském prostředí na úrodnou půdu nepadly. Poukazuje na to, že některé komentáře, zejména ve vesnickém prostředí, oceňovaly plénum jako útok na Srby. Za příčinu Rankovićova pádu označovaly (poměrně přesně - pozn. V. Š.) jeho spor s Kardeljem, ale také

či na jiné nacionalistické výpady nebo excesy,⁶⁴³ tak také na zvýšený počet činů a událostí, jež za dřívějšího stavu věcí – tedy pod bdělým dozorem UDB – nebyly možné, resp. k nim nedocházelo natolik okatě. Tu i tam z nich probleskují informace, z nichž lze usoudit, že se po brionském plénu v oblasti začaly mezietnické excesy opět objevovat v znepokojivé míře.⁶⁴⁴

Předseda okresní organizace SKS z Dečan si tak např. stěžuje, že „někteří občané“ se po plénu domnívají, že se mohou chovat a činit, jak chtějí. Ve svodce hovoří o tom, že se ve vesnicích Gornja Luka a Rastavica, ale také v Dečanech vyskytly pokusy o znásilnění nezletilých dívek (myšleno „mezietnické znásilnění“, tedy pokusil-li se příslušník albánské národnosti znásilnit dívku srbské národnosti – pozn. V. Š.), a jakkoli „organizace“ (myšleno stranická – pozn. V. Š.) v první z jmenovaných obcí výtržníky znala, „nepovažovala za nutné proti nim zakročit“, což, podle pisatele svodky, „ještě více vyhrocuje mezietnické vztahy a vytváří mezi občany bariéry“. Svodka tedy nepřímou upozorňuje na to, že vztahy mezi národnostmi byly v oblasti „vyhrocené“ i před brionským plénem! Zpráva hovoří dokonce i o útocích na staré ženy, rvačky apod., k čemuž prý dříve nedocházelo!⁶⁴⁵

Také stížnosti, které v pobrionské době chodily na ÚV SKS, obvykle hovořily o špatných vztazích mezi albánským, srbským a černohorským obyvatelstvem. Obsahovaly i výtky republikovému vedení, že umožnilo, aby docházelo k vyhánění srbského a černohorského obyvatelstva. Někteří postižení přitom neváhali napsat dopis i Titovi. Např. stížnost adresovaná jugoslávskému prezidentovi 30. září 1966 upozorňuje v aluzi na události z konce 17. století, že na Kosovu probíhá „velké stěhování Srbů“. Autor, který se sice podepsal pouze zkratkou, s tím ovšem, že „lidé stejně vědí, kdo je ve vesnici schop napsat dopis“, poukazuje na to, že

„žárlivost Charvátů“. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, *Uvodno izlaganje podneto na sastanku opštinskog komiteta SK 13. VII 1966 u vezi upoznavanja sa materijalom i odlukama četvrtog plenuma CK SKJ* (Leposavić), s. 6.

643 Pozoruhodná je v tomto smyslu zpráva okresního tajemníka z Vitiny, tedy okresu s prevažujícím charvátským obyvatelstvem. Místní tajemník ve svém referátu totiž podává informaci o tom, že ve vesnicích Letnica, Šašare, Gornja Sublja, Vrnez i Vrnavokolo byla zaznamenána „určitá zlomyslná radost“ z toho, že na plénu došlo k zúčtování s „kádry srbské národnosti...“. Spíše drobnou perličkou v mozaice reakcí na brionské plénum je výstup katolického kněze z Letnice dr. Emanuela Krajinoviće, jenž v souvislosti s plénem vyzval z kazatelny jmenovitě místní členy SKJ, že je načase, aby se přišli vyzpovídat! Plénem tedy bylo zřejmě skutečně považováno za začátek jakési liberalizace poměrů. Tamtéž, *Ocena o dasadašnoj aktivnosti opštinskog komiteta na upoznavanju članstva sa odlukama četvrtog plenuma CK SKJ i njihovom sprovođenju u život i dalji zadaci saveza komunista Jugoslavije* (Vitina, 16. červenec 1966), s. 2.

644 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ.

645 Tamtéž, zpráva z Dečan, s. 21–22.

ve vesnici Kraljica u Vučitrnu již zůstala pouze jediná černoohorská usedlost, ale i ta se připravuje na vystěhování, ve vesnici Golbulja prý lidem za bílého dne vyhánějí dobytek ze dvora a „*orgány to skrývají*“, podobně prý v obci Svrčák, z níž se lidé (myšleno Srbové – pozn. V. Š.) masově vystěhovávají. Tito stížnost kupodivu nezaložil ad acta, předal ji předsedovi ÚV SKS Srbska Dobrivoji Radosavljevićovi s poznámkou: „*Nutno zjistit, co se tam děje!*“⁶⁴⁶ Na podobný exces upozorňoval i materiál okresního tajemníka SKS z Leposaviće, podle něž si rolník z vesnice Slatina stěžoval, že mu jeho soused Albánec pustoší pole svým dobytkem. Rolník jeho chování komentoval tak, že „*jak se to* (= brionské plénium – pozn. V. Š.) *stalo, tak tito Arnauti* (použil zřejmě schválně staré turecké jméno pro Albánce – pozn. V. Š.) *zpychli*“.⁶⁴⁷ I většina stížností došlých na ÚV SKS poukazovala na spory Srbů a Albánců na venkově. Obvykle obsahují víceméně totožné kauzy jako případ slatinského sedláka. Když si poškození stěžovali, měli jim jejich sousedé často dokonce hrozit i zbraněmi.⁶⁴⁸

V mnoha stížnostech se také zdůrazňuje skutečnost, že pod heslem napravování národnostní struktury zaměstnaných dochází k propouštění dělníků srbské a černoohorské národnosti, na jejichž místa jsou přijímáni dělníci albánští. Tento fakt nakonec kritizoval při návštěvě autonomie v březnu 1967 i sám Tito, jenž sice souhlasil s principem proporcionality, ale pouze u nově otevíraných pracovních míst. Odmítl jeho retrogradní uplatňování s tím, že propouštění dělníků v rámci „boje o proporcionalitu“ je nepřijatelné.⁶⁴⁹

Politicky zaměřené stížnosti vyžadovaly „proporcionalitu“ také v negativních jevech. Upozorňovaly často na to, že předseda kosovských komunistů Velli Deva, ale také srbští republikoví funkcionáři, vytýkali srbský nacionalismus, málo prý při tom ale vzpomínali nacionalismus albánský. Obvyklým předmětem stížností pak byly také stesky na nespravedlnost, již se má dostávat příslušníkům UDB a policie odsouzeným k vězeňským trestům v souvislosti s akcemi shromažďování zbraní aj., kteří prý podle pisatelů konali v dobré víře v zájmu posílení komunismu...⁶⁵⁰

646 *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 54-57 (AJBT, KPR II-4-B, kart. 169).

647 AS, fond SKS-CK, 1966-1968, kart. 28, Izveštaji o aktivnostima organizacija Saveza komunista Srbije sa teritorije AP Kosova o sprovođenju zaključaka IV plenuma SKJ, *Uvodno izlaganje podneto na sastanku opštinskog komiteta SK 15. VII. u vezi upoznavanja sa materijalom i odlukama četvrtog plenuma CK SKJ* (Leposavić), s. 7.

648 AS, fond SKS-CK, 1968-1970, kart. 149, Komisija CKSKS za informisanje i propagandu - informacije o aktuelnim događajima. V. dil., složka Komisija za žalbe CK SKS, Informacija o žalbama sa Kosova Centralnom komitetu SK Srbije u vremenu od Šestog kongresa SKS do 16. januara 1968. godine. Zpráva podána 18. ledna 1969.

649 *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 103 (AJBT, KPR II-2, kart. 58).

650 AS, fond SKS-CK, 1968-1970, kart. 149, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu - informacije o aktuelnim događajima. V. dil., složka Komisija za žalbe CK SKS, Informacija o žalbama sa Kosova Centralnom komitetu SK Srbije u vremenu od Šestog kongresa SKS do 16. januara 1968. godine. Zpráva podána 18. ledna 1969.